

Ivan Fuček

KATOLICI I MARKSISTI TRAŽE ETIČKE NORME

O utemeljenju etosa (= moralnog djelovanja), napose kršćanskog, posljednjih se godina mnogo pisalo i raspravljalo.¹ Posebno mjesto zauzima traženje novog utemeljenja norme. Kao osnovni doprinos istraživanju služe dvije dokumentarne studije unutar Internacionalne teološke komisije. Jednu je izradio poznati švicarski teolog H. U. von Balthasar u *Devet teza kršćanske etike*. Dokument je izdan na francuskom jeziku u *La Documentation catholique* od 4. svibnja 1975., br. 1675, str. 420—426. Isti je dokument objavljen i na talijanskom u *Il Regno documenti* od 1. rujna 1975., br. 15, pa u *La rivista del clero italiano* od listopada 1975., br. 10, str. 721—730. Postoji čak dvostruki prijevod i na hrvatskom jeziku.² Drugu studiju izradio je egzeget-dogmatičar H. Schürmann pod naslovom *Pitanja obaveznog karaktera vrijednosnih sudova i moralnih direktiva Novoga zavjeta*, a publicirana je isto tako na francuskom u *La Documentation catholique* od 7. do 21. rujna 1975., br. 1682, str. 761

1. Govorimo o »etosu«, ne o »etici«. Pred očima je čovjek kao osoba i njegov okolni svijet, pa kažemo da »čovjek naprosto« jest, smije, može i mora biti etičko biće; moralan u svom životu i djelovanju. (Usp. I. FUČEK, *Kršćanska etika u pokoncilskom previranju. Temelji teološke etike*, I. dio, Zagreb 1976, 63. sl.) Izraz »etika« je dvoznačan. Može se shvatiti kao »zbir normi« (summula, elenchus normarum) ili kao »proces da se dođe do odgovarajućih normi« (processus productionis normarum). Znači, možemo ga shvatiti ili kao »organički sistem zapovijedi, naredaba, uputa«, ili kao »duhovnu aktivnost čovjeka koji traži«, nalazi, pa prema tome indukcijom ili dedukcijom »proizvodi« zapovijedi, norme, upute. (Usp. nav. dj., str. 119. sl.)

2. Usp. nav. dj., 131. sl. s mojim komentarom svih devet teza; usp. također moj članak *Krist — konkretna norma morala*, u *Obnovljeni život* 31 (1976), 421—436, gdje napose opširnije i u vidu najnovijih istraživanja donosim komentar prve Balthasarove teze; prijevod istih teza izradio je M. BIŠKUP, *Devet teza za kršćansku etiku*, u *Bogoslovska smotra* 45 (1975), 467—478.

—766. Na talijanskom dokument je tiskan u *La rivista del clero italiano* od prosinca 1975., br. 12, str. 890—897. Ti su tekstovi veoma bogata sinteza kršćanske nauke o tom problemu. Nadvisuju sve dosadašnje pokušaje utemeljenja kršćanskog etosa, odnosno, kršćanskih etičkih normi. Ipak nemaju još one savršenosti, čak ni otvorenosti, prema kojima nas usmjeruju moderna teološka istraživanja. U zasebnoj publikaciji izdao je iste dokumente na njemačkom jeziku teolog-dogmatičar Josef Ratzinger, sadašnji Münchenski nadbiskup i kardinal. On im je pridodao i svoja stručna razmišljanja o crkvenom učiteljstvu, o vjeri i o moralu.³

O istoj temi »utemeljenja normi« morala raspravljalo se već na više teoloških skupova. Među značajnim takvim skupovima valja svakako navesti kongres talijanskih moralista od 12. do 14. travnja 1977. u Zafferana Etnea na Siciliji. Sto dvadeset teologa raspravljalo je tri dana u intenzivnom studijskom grupnom i zajedničkom radu.⁴ Potrebno je izaći iz »slijepo ulice«, u koju smo zašli tražeći lažnu apsolutnost stanovitih normi, rečeno je na kongresu. Tradicionalni dokaz na temelju normativne snage »ljudske naravi« stavljen je u pitanje. Današnja istraživanja pokazala su da generacije nisu jednoznačno upotrebljavale teološki izraz »natura humana« (= ljudska narav). Kroz povijest teologije morala vršili su se krivi zaokreti i zalazilo se u stranputice. Time su »apsolutne teorije« o utemeljenju normi uzete u ponovno razmišljanje i studiozno istraživanje. I tako je nastao suvremeni problem o ponovnom utemeljenju etičke norme. To se utemeljenje, s jedne strane, provodi u vidu novih antropoloških znanosti, a s druge strane u svjetlu i snazi Božje objavljene riječi.

Kongres je imao pred očima i drugi važan cilj: u etičkom aspektu kritičko sučeljenje sa strujanjima suvremene kulture, osobito sa suvre-

-
3. J. RATZINGER, *Prinzipien christlicher Moral*, Johannes Vrl. Einsiedeln 1975. Svoja razmišljanja stavio je iza Schürmannovih teza, pod naslovom *Kirchliches Lehramt-Glaube-Moral*, 41—66.
 4. Zajedničke bazične teme raspravljane su u pet grupa, kojima su predsjedali teolozi velikog prestiža. Svaki je od njih priopćio svoj koreferat. F. COMPAGNONI, *Fondazione Aristotelica e fondazione analitica dell'etica*, profesor moralne teologije u Fribourgu u Švicarskoj. A. BONDOLFI, *Giobbe e (o) Prometeo?: la concezione blochiana del fatto morale a confronto-scontro con le concezioni teologiche*, profesor etike na istom sveučilištu u Fribourgu u Švicarskoj. G. A. PALO, *Fondazione della norma morale e formazione delle norme: analisi socio-culturale*, profesor moralke na istom sveučilištu u Fribourgu. D. CAPONE, *La norma morale e Cristo*, redoviti profesor na Akademiji sv. Alfonza Liguori u Rimu. G. BARBAGLIO, *Il lieto annuncio e l'appello di Gesù — Regno di Dio imminente e sue implicanze etiche*, profesor na međuregionalnom fakultetu u Milanu. Još su bile priopćene komunikacije: S. PRIVITERA, *La fondazione della norma morale nella teologia Tedesca*, profesor moralne teologije u Palermu; P. LATORRE, *La possibilità della morale nel marxismo scientifico di Louis Althusser*; R. MENEGHELLI, *Coscienza e legge nella Chiesa cattolica*; Shema koju je spremila sekcija moralista Južne Italije, *Coscienza cristiana e coscienza marxista di fronte al problema energetico e ai nuovi modelli di sviluppo*; S. DE GUIDI, *La persona come atto d'essere personale energetico per la sua personalità è la fondazione ontologica dell'esperienza dell'obbligo morale immediatamente percepibile dell'autocoscienza*.

menim marksizmom. Upravo konfrontacija kršćanstva s marksizmom može na području čovjekova etosa danas biti veoma plodna kao ishodišna točka stvarnog dijaloga. Takvim se, naime, konfrontiranjem nužno ide prema najdubljem korijenu čovjekova i društvenog projektiranja budućnosti, stavljajući u fokalnu točku temeljne šanse za stvaranje »novog humanizma«, koji bi imao odgovarati zakonitim težnjama suvremene situacije svijeta.

Kongres je snažno postavio pitanja: odakle etičkim normama njihovo značenje? Kakav je proces oblikovanja istih normi? Postoje li apsolutne norme? Postoje li norme koje samo kršćanin spoznaje? Drugim riječima: kakva je specifična zadaća vjere s obzirom na etičke norme ponašanja? Može li ateist izgraditi kompletan i adekvatan moral? Sva su ta pitanja svediva na središnje pitanje utemeljenja moralne ili etičke norme.

Katoličko utemeljenje

U svemu su održana dva opsežna bazična referata: jedan s teološkog konteksta, a drugi s današnjeg marksističkog stanovišta.

Prvi referat održao je Enrico Chiavacci, profesor moralne teologije u Firenzi, na temu *Utemeljenje moralne norme u aktualnoj katoličkoj teologiji*. U prvom dijelu svoga predavanja o samom procesu traženja ili utemeljenja norme našeg etičkog ponašanja naglasio je razumnost i razboritost koje čovjeka u svakoj situaciji života treba da vode. To je zapravo jedinstven vodič: »razumna razboritost« ili »razum kao razboritost«. Ne ide se prvotno za analizom pojedinog čovjekova čina, nego se prije svega ima istražiti globalan ili cjelovit *smisao* sveukupnog etičkog djelovanja kako bi se na tom temelju uzmoglo vrednovati čovjekovo ponašanje (pojedini čin) i kako bi se mogla ispravno shvatiti pojedina moralna norma koja upravlja pojedinim činom. Tako postavljeno pitanje nije etičko, nego *metaetičko*. Opravdati *smisao* cjelokupnog čovjekova ponašanja posljednjih je godina postao poseban zadatak tzv. »analitičke etike«. Važnu ulogu pritom ima odnos između etike i antropologije. Analitička etika proglašuje da je prijelaz od »biti« na »trebati biti« nelogički skok ili logički besmisao, a to znači posve preokrenuti tipičan način dosadašnje logičke metode tradicionalne etike.

Prema analitičkoj etici ne postoji prijelaz koji bi deduktivno vrijedio od antropoloških »jest-izjava« na etičke »treba izjave«. Drugim riječima, ukoliko se baš hoće, nema prijelaza od »indikativa« na »imperativ«. Postoji, naprotiv, induktivni prijelaz od etike na antropologiju, tj. prijelaz od iskustva moralnog »morati« (»Bezuvjetno moram nešto učiniti, = etička izjava ili »treba-izjava«) na činjenicu ili konstataciju da sam slobodan (»To nešto slobodno izvodim«, = antropološka izjava ili »jest-

-izjava«). Takvu je intuicionističku tezu na kongresu zastupao prof. Chiavacci kad je predložio intuicionističko rješenje smisla (vrijednosnog smisla) kao alternativu definicionističkom utemeljenju, tj. dedukciji »morati« iz »biti«. Ovdje se ne radi o tome, rekao je, da uočimo pojedine norme, nego da uočimo *vrijednosni smisao* oko kojeg će se norme razumski utemeljivati. Znači, vrijednosni smisao ili čitava serija vrijednosnih smislova nisu razumski izvodivi diskurzivnim ili logičkim načinom, nego ih jednostavno (simpliciter) intuitivno uočavamo.

U drugom dijelu predavanja prof. Chiavacci primjenjuje taj proces traženja norme na kršćane koji vjeruju u Isusa Krista, pa se pita: koji je naš zadnji smisao (*vrijednosni smisao*) i koje obrazloženje možemo dati zadnjem vrijednosnom smislu? Drugim riječima, pitanje je koji je temelj teološke etike. Najviši ili zadnji vrijednosni smisao teološke etike je *ljubav* ukoliko je ona totalno darivanje samoga sebe. Kršćanska vjera direktno tumači smisao ljudskog života (zadnji smisao), a ne pojedine norme djelovanja. »Vjerovati u Isusa Krista, Božjeg Sina, identično je vjerovanju da je Bog — apsolutan, smisao — totalan dar samoga sebe. Vjera u Boga za kršćanina . . . je prihvaćanje jednog veoma preciznog smisla, koji je nesvediv na druga neka opravdanja (razjašnjenja); to je sadržaj pun smisla, nije nužno sadržaj određenih normi.« Na taj način kršćanska vjera rezultira kao *metaetički* temelj moralne norme, jer daje razlog vrijednosnog smisla koji prosuđuje sve, a koji ne možemo ničim dalje prosuđivati. I tako kršćanska vjera ne rezultira više kao opravdanje konkretnih moralnih normi.

Isus Krist — utjelovljeni Bog za nas — svim je ljudima, a ne samo kršćanima, »kategorički imperativ« ili »konkretna univerzalna norma« etičkog djelovanja. Krista valja uvijek uzimati *teološki*, tj. u vidu utjelovljenja i vazmenog otajstva — kao živuću i žrtvujuću božansku Ljubav koja se u svijetu totalno dariva svima i svakom pojedinom čovjeku. Kristovo utjelovljenje, križ i uskrsnuće obuhvaća sve ljude kršćane i nekršćane, a princip koji vodi jest ta Kristova bezgranična Ljubav, koja i danas u svijetu jednako djeluje. Tako se iz Krista ne izvode samo norme za kršćane nego i za nekršćane i za ateiste, ali s tom razlikom što ovi posljednji za to ne znaju ili se čak protiv toga aktivno bore. U biti se svi nalazimo »u Kristu«: »izričiti« i oni tzv. »neizričiti« ili »bezimeni« kršćani. U konačnici Kristova Osoba ili Krist u svojoj teandričkoj cjelini i punini konkretna je i apsolutna norma našeg moralnog djelovanja.⁵

5. Usp. I. FUČEK, *Krist — konkretna norma morala*, u *Obnovljeni život* 31 (1976), 421—436.

Drugi temeljni referat održao je Carlo Cardia, marksist, redoviti profesor crkvenog prava na sveučilištu u Cagliariju. Njegovu tezu možemo sažeti u tri točke.

Najprije je donio opširnu marksističku kritiku tradicionalne, kako ju je nazvao »otudujuće« etike, primijenivši sve na razne slučajeve ili vidove obiteljske etike. Optužio je tradicionalnu etiku zbog njene »dvostruke« moralnosti, koja da se očitovala, s jedne strane, u građanskoj etici (= etici s fasadom), a s druge strane, u individualističkoj etici (= etici bez fasade) i potkrijepio izlaganje s mnogo primjera iz povijesti.

U drugom dijelu predavač je postavio marksistički aksiom koji utemeljuje normu etičkog ponašanja. Taj aksiom ili »vrijednosni smisao«, koji fundira sav ljudski etos, sastoji se u prvoj od svih kategorija, u »bogatstvu« (»ricchezza«). »Bogatstvo« se ovdje shvaća kao pluridimenzionalno ostvarenje ljudske osobe. Prema tome, ne radi se samo o materijalnom bogatstvu na svim nivoima i u svim pravcima: o bogatstvu uma, srca, osjećaja, a onda i materijalnog prosperiteta. Upotrebljavao je stalno i jedino izraz »bogatstvo« (»ricchezza«), a nije se služio izrazom »blagostanje« (»benessere«) ili izrazom »razvoj« (»progresso«). Bogatstvo je zadnji cilj i ujedno pokretač svega. Iz tog vrijednosnog smisla crpimo pojedine norme praktičnog ponašanja. Dakako, bogatstvo za kojim čovjek treba da trajno teži, rekao je C. Cardia, ima svoje »manje« i svoje »više«, sve do onog »najviše« moguće postizivog ovdje na zemlji. U bogatstvo polažemo svoju *nadu* budućnosti.⁶

U trećem dijelu Cardia je obrazložio činjenicu Marxova odbacivanja ondašnjeg morala. Kad Marx odbacuje ondašnji moral i kad se bori protiv ondašnjih temeljnih etičkih pojmova kao što su »pravednost«, »sloboda«, »jednakost«, »bratstvo«, »ljubav prema bližnjemu«, »naravna i neotuđiva prava«, »vječne istine«, »nepromjenljive zapovijedi« i slično, on ne odbacuje svaki moral; bori se protiv »individualističkog morala svoga vremena«. Upravo takvo odbacivanje tumači potvrdu ispravnog morala, koji se ostvaruje u širem kontekstu negoli je onaj individualistički. Ostvarenje individua ima samo utoliko smisla ukoliko je to i ostvarenje vrste.

Marx se bori, priznaje Cardia, protiv vjere; on želi da vjere nestane. Ali važno je naglasiti da se ne bori protiv etike. Naprotiv, tako »novoutemeljena« etika na bogatstvu treba da promijeni sve dosadašnje ljudske odnose: u obitelji, zajednici, u državi, dapače, ona treba da promijeni »planetarne odnose« i dovede čovjeka do zaista »potpune autonomije«. To je, rekao je predavač, »nov temelj« etike, koja je potpuno povijesna i,

6. Koja je naša »nada« budućnosti prema marksističkom učenju, usp. razna djela E. Blocha, kao i studiju o tom problemu I. MANCINI, *Teologia — ideologia — utopia*, Queriniana-Brescia 1974, 467-658.

dakako, relativna. Ali da shvatimo marksističku etiku, naglasio je Cardia, valja je promatrati u cjelini marksističke doktrine. U toj cjelini i komunistička partija ima svoje veoma istaknuto mjesto; ona je autentičan tumač moralnih normi. U diskusiji su se čuli glasovi da ovo posljednje podsjeća na »nezabludivo učiteljstvo«.

Proces proizvodnja

Radi se, dalje, o veoma važnom pitanju koje slijedi iz prijašnjeg. Ako je zadnji temelj ili zadnji vrijednosni smisao moralne norme, s naše kršćanske strane, »ljubav kao totalan dar samoga sebe«, ako je s marksističke strane zadnji takav temelj »bogatstvo«, postavlja se pitanje: na koji način možemo od tog zadnjeg vrijednosnog smisla sići do pojedine konkretne etičke norme? Time zalazimo u specifičan problem etičkih teorija o tzv. »procesu proizvodnja« moralnih normi. Pitanje je, dakle: kako stići do oblikovanja neke norme etičkog ponašanja da ona bude izražaj i točno konkretno ostvarenje zadnjeg i jedinog vrijednosnog smisla?

Chiavaccijevo predavanje otvorilo je široku diskusiju o novom etičkom lučenju (= distinkciji) »deontološki« — »teleološki«. F. Compagnoni, profesor moralne teologije u Fribourgu u Švicarskoj upada i žustro objašnjava distinkciju. »Deontološki« označava put apsolutnog autoriteta u etici, koji ne dopušta nikakvih iznimaka, slično kao kad general armije izdaje vojne naloge.⁷ »Teleološki« ili »epistemološki« označava isto put autoriteta, ali ne jer apsolutno zapovijeda, nego jer zna i jer kao ekspert donosi razloge, potrebna i prikladna objašnjenja i opravdanja. Taj put nije apsolutan, pa poznaje i iznimke. On zahtijeva trajno pojedinačno i zajedničko traženje, pa je zato taj način karakterističan za »etiku traženja«. Važno je naglasiti, rekao je Compagnoni, da je upravo takav put Biblije i Evandjelja.

Normativna *deontološka etika* služi se deduktivnim procesom iz zadnje ili vrijednosne norme. Tako dolazi do apsolutnih normi koje uvijek vrijede: »Čini što je dobro, pa dogodilo se što mu drago.« Normativna *teleološka etika*, pošto je jednom utvrdila vrijednost ili vrijednosti, od vremena na vrijeme propisuje ponašanje koje se više približava ili se više udaljuje od cilja koji valja postići. Tim načinom dolazimo do normi koje su promjenljive i fleksibilne. Ta teleološka etika slijedi slijedeću

7. F. COMPAGNONI je, među ostalim, iznio svoj vlastiti primjer. S grupom studenata po principu distinkcije »deontološki« — »teleološki« istraživao je nekoliko prvih brojeva novog dokumenta o seksualnom moralu »Persona humana« — Izjava Kongregacije za nauk vjere o nekim pitanjima seksualne etike (hrv. prijevod, KS, Zagreb 1976).

logiku: »Od moguće postizivog dobra postizavaj najviše!« Chiavacci kritizira nesigurnost iste distinkcije (»deontološki« — »teleološki«), ističući da normativna etika, zbog činjenice što je upravljena na vrijednosni smisao ne može a da ne bude korjenito *teleološka*. Moralna norma nema smisla po samoj sebi, pa je stoga ne smijemo apsolutizirati; ona nužno smjera na to da se postigne neki cilj.

S obzirom na proces oblikovanja moralnih normi u okviru teološke etike (ne analiziramo filozofsku), Chiavacci kaže: pođemo li od »ljubavi kao dara samoga sebe«, znači, od smisla koji utemeljuje, »ne postoje norme koje bi imale ikakvu snagu ukoliko se ne ukažu kao povijesna konkretizacija istog smisla«. U takvom okviru Pavlov »dokimázein« (razabirati, ispitivati, istraživati, prosuđivati, izabirati, razlučivati) (Rim 12, 2) sažima cjelokupnu kršćansku etiku. Drugim riječima, proces proizvođenja moralnih normi je proces koji nišani da se »razabere«, »razluči« i »pronade« najbolji način kako treba ljubiti unutar jedne ograničene serije mogućnosti ponašanja. Takav način ne može a da ne bude bitno *teleološki*. Nužnost svodenja na konkretne situacije povijesti (historizacije) jedne jedine zapovijedi ili vrijednosnog smisla snažno se protivi strogo deduktivnom procesu pojedinih zapovijedi, takvih, koje onda vrijede »pa dogodilo se što mu drago«. Upravo je posebnost zapovijedi ljubavi u tome što nam nalaže da vlastita ponašanja izdizemo do najviše mogućnosti ostvarenja dobra tako da ono što izade kao učinak nije za nas nikad moralno irelevantno: odatle izlazi bitno *teleološki* vid kršćanske etike.

Postoje li isključivo kršćanske moralne norme, takve, koje kršćanin samo vjerom može spoznati? Odgovor ovisi o tome hoćemo li ili nećemo prihvatiti iznesenu analizu proizvodnog procesa moralnih normi. Osim toga, što ovdje uz razumsko posredovanje tražimo, to isto zahtijeva i posredovanje vjere. Teza, naime, koja dobiva sve više pristaša među teolozima, tvrdi da »kršćanska vjera« ima neposredan utjecaj na individualizaciju zadnjeg smisla ljudskog života, a ne na individualizaciju pojedinih moralnih normi. Proces oblikovanja pojedinih moralnih normi je *razumski*.

C. Cardia je analizirao povjesnost ili situacionost produkcije moralnih normi i razumski karakter takvog procesa u marksističkoj etici. Smisao ili utemeljujuća kategorija (»bogatstvo«) kao totalno ostvarenje svih ljudskih težnji označava smisao i svrhu povijesti i dapače vrhovni kriterij prema kojem treba vrednovati konkretne norme. Marksistička misao, rekao je, opire se bilo kakvoj etičkoj kodifikaciji ili sistematizaciji, ali to nije ekvivalentno moralnom relativizmu. Ono što je moralno »relativno« odnosi se na povijesne načine i aproksimacije prema objektivnoj istini (smislu) i cilju povijesti. S druge strane, Marx, više nego što bi se trudio da izgradi neku moralnu nauku, bio je zabavljen *ostvarenjem* morala, njegovim provođenjem u djelo, dapače, bio je zauzet za to da se

ostvare uvjeti s društveno-ekonomskog i političkog područja, nastojao je »čovjeka vratiti njegovoj humanosti«.

S tim u vezi treba da postavimo i specifično pitanje: je li moguća ateistička etika? Pitanje može dobiti odgovarajući odgovor samo onda ako ispravno razlučimo *vjeru* i *moral* ili ukoliko dobro shvatimo »autonomiju« etike. E. Chiavacci se pozabavio pitanjem upravo zato jer je očekivao da će nakon predavanja prof. Cardie doći do slične rasprave. Teologija priznaje da pitanje utemeljenja norme u njezinu dvostruku vidu — »opravdanje utemeljujućeg smisla« i »opravdanje proizvodnog procesa normi« — nije zatvoreno pitanje ni za onoga koji nema izrazite vjere u osobnog Boga objavljena po Isusu Kristu.

Smisao ili utemeljujuća kategorija — »ljubav kao darivanje sama sebe« — *sigurno* je opravdana vjerom, ali *nije isključivo* opravdana vjerom. Kršćanska nam vjera nameće korjenit izbor (opciju), po sebi veoma jednostavan: »Ili živjeti za sebe (egoizam), ili živjeti za druge (altruizam).« Taj izbor, rekao je Chiavacci, *specifično* je kršćanski i evanđeoski, ali *nije isključivo* kršćanski. I ateist se može osjetiti bezuvjetno pozvan na takav izbor »živjeti za druge« (altruizam), pa takvom pozivu može pozitivno i odgovoriti. Osim toga, iskustvo apsolutnog ili bezuvjetno moralnog poziva nije nužno vezano s uvjerenjem da postoji najviše osobno Biće.

Drugi problem, onaj koji se odnosi na opravdanje norme, donosi nam nešto specifično kršćansko, ali što ipak nije isključivo kršćansko. Specifično kršćanska je ona normativna etika: 1) koju pokreće prihvaćanje vjere u osobnog Boga-Ljubav (Boga Gospodina našega Isusa Krista); 2) koja proizlazi iz traženja onakvih ponašanja što kategorijalno bolje odgovaraju takvom temeljnom prihvaćanju; 3) koja se u tom traženju kreće prema unutrašnjem moralnom iskustvu Crkve u svjetlu biblijske pareneze. Valja reći da prvi i drugi vid, iako su specifično kršćanski u smislu da kršćanska etika ne može imati bilo koji drugi temelj niti bilo koji drugi proces pronalaženja normi, ipak nisu isključivo kršćanski, baš kao što nisu ni prisutnost Duha koji čovjeka poziva i na čovjeka djeluje, s jedne strane, pa čovjekove sposobnosti zaključivanja, s druge strane; ti vidici nisu isključiv kršćanski beneficij. Treći vidik, naprotiv, isključivo je kršćanski, ali taj vidik nije odlučujući u normativnom procesu; on nikad na automatski način ne opravdava neku normu, nego nas samo potiče i pomaže da je pronađemo.

Sinteza raspravljanja

Prema našem kršćanskom poimanju zadnji vrijednosni smisao svega našeg djelovanja jest »Ljubav koja se dariva« kao u prisposobi o Samaritancu; ovaj ne samo da obdržava neki zakon, nego vođen ljubavlju ide do krajnjih mogućnosti. I zato je danas kršćanski etos isto što i kršćanska

duhovnost: ljubav nema granica. Konkretna norma (objektivna, univerzalna) našeg kršćanskog moralnog ponašanja jest osoba Isusa Krista, ne shvaćenog kao nekog učitelja morala, nego uzevši ga u svoj njegovoj teandričkoj punini. U Kristu razumnom razboritošću treba da dalje tražimo konkretne norme svoga ponašanja za pojedine situacije.⁸

Zadnja norma moralnog ponašanja prema interpretaciji marksizma, kako ju je nama na kongresu iznio prof. C. Cardia, jest »bogatstvo« čovječanstva pod svim vidovima toga izraza; to bogatstvo mijenja ljudske odnose.

Sigurno, tu kritičku refleksiju o temeljima kršćanske i marksističke etike, o ulozi kršćanske vjere s obzirom na vrijednosni smisao, čini nam se da valja ubrojiti među najvažnije rezultate suvremene moralne teologije. Na taj se način izbjegava instrumentalizacija vjere, pa je time odbačen svaki oblik »integrizma«. Ostaje nam otvoreno u punoj odgovornosti sučeljenje s različitim kulturama našega vremena, koje nam donose smisao i vrijednost, a sposobne su i za konstruktivne doprinose s obzirom na moralne istine. Nije li neobično da nakon 12 godina po završetku Drugog vatikanskog sabora, koji je pozvao na obnovu moralne teologije (OT 16), mnogi katolički moralisti još uvijek s nepovjerenjem promatraju doprinose nekatoličkih ili također nekršćanskih moralista? A nije li žalosno da i moralisti koji ne vjeruju gledaju s prezirom moraliste koji vjeruju?

Možemo sumirati konačne rezultate u dva vidika:

1. Kršćansko i marksističko poimanje norme etičkog ponašanja *konvergira* u tome što i kod nas i kod njih postoje neke prvotne vrijednosti (vrijednosni smisao) koje su u stvari nedokazive. Zatim, i kod nas i kod njih se proces traženja normi odvija situaciono. A karakter im je racionalan (razumsko ocjenjivanje).

2. Oba ova stanovišta — kršćansko i marksističko — *divergiraju* ili razlikuju se u samoj vrhovnoj vrijednosti ili smislu, kako je rečeno. Zatim, naša racionalnost u samom procesu traženja uključuje Kristovu ljubav, njihova racionalnost ima pred očima »utopiju budućnosti«, prema izrazu samog Cardie, koja se rasplinjuje u ovozemałjsku »eshatologiju«.

8. U grupi D. CAPONEA iskrsló je, među ostalim, teško pitanje — »križ današnjih teologa« — kako danas treba razumijevati pojam »intrinsicé malum« — nešto u sebi zlo? Prof. Capone je inzistirao na tome da je za nas kršćane »u sebi zlo« *sve ono* što teško blokira Kristovo djelo danas u svijetu. Takva naša ponašanja, na primjer, teške uvrede bližnjega i sl. jesu u sebi protukršćanska ponašanja i prema tome teško obezvrjeđuju naše kršćansko svjedočenje u suvremenom svijetu. S. Tumbas, prof. moralne teologije u Messini, snažno je oponirao takvom poimanju »onoga što je u sebi zlo«, jer je opasnost da se protegne na bezbrojna naša djela, budući da je pojam mutan i rastegljiv. Ta bi pogreška bila sasvim slična tradicionalnom rastezanju toga pojma na sve moguće ljudske slabosti, ali pod drugim titulom.

S obzirom na pitanje »dodirnih točaka« između kršćanskog i marksističkog poimanja spomenula se trostruka konvergencija, iako su razlike u stvari goleme, jer marksisti ne dopuštaju mogućnost transcendencije u čovjeku. Tako polazišta ostaju i bliska i zaista veoma daleka. Dijalog bi imao ići korak po korak, uz dvostruku napomenu: prvo, današnji marksistički ideolozi, na primjer, Althauser, Bloch, Marcuse, kao i prof. Cardia, idu svaki svojim putem u tumačenju marksističke etičke nauke, slično kao naši egzegeti u tumačenju Sv. pisma. Drugo, budući da je marksizam u svim vidovima svoje nauke snažno prožet etičkim momentom, to se na kongresu utvrdilo da je upravo etika u svim svojim područjima najprikladnije polazište za plodan međusobni dijalog. Dakako, zahtijeva se obostrano studijsko prilaženje problemima, kao i obostrana volja.